

KLEPTOPIA

TOM BURGIS

Vertaling Karin Schuitemaker

HarperCollins

Voor het papieren boek is papier gebruikt dat onafhankelijk is gecertificeerd door FSC® om verantwoord bosbeheer te waarborgen.
Kijk voor meer informatie op www.harpercollins.co.uk/green.

HarperCollins is een imprint van Uitgeverij HarperCollins Holland, Amsterdam.

Copyright © 2020 Tom Burgis
Oorspronkelijke titel: *Kleptopia*
Copyright Nederlandse vertaling: © 2021 HarperCollins Holland
Vertaling: Karin Schuitemaker
Omslagontwerp: Richard Ljoenes
Bewerking: Pinta Grafische Producties
Omslagbeeld: © Rubber Ball / Alamy Stock Photo
Zetwerk: Mat-Zet B.V., Huizen
Druk: CPI Books GmbH, Germany

Het gedicht 'Van Zonderen, de Wonderkat' op p.257 van T.S. Eliot is door Gerrit Komrij vertaald in *Kobus Kruls parmantige kattenboek*, Bert Bakker, 1985 (Amsterdam). De noten van *Kleptopia* zijn te vinden op onze website: <https://www.harpercollins.nl/9789402708158/kleptopia/>.

ISBN 978 94 027 0815 8
ISBN 978 94 027 6202 0 (e-book)
NUR 320
Eerste druk augustus 2021

Originele uitgave verschenen bij William Collins, een imprint van HarperCollins *Publishers*, Londen, Verenigd Koninkrijk.

Tom Burgis asserts the moral right to be identified as the author of this work.

HarperCollins Holland is een divisie van Harlequin Enterprises ULC.
* en ™ zijn handelsmerken die eigendom zijn van en gebruikt worden door de eigenaar van het handelsmerk en/of de licentienemer. Handelsmerken met ® zijn geregistreerd bij het United States Patent & Trademark Office en/of in andere landen.

www.harpercollins.nl

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Het e-book is beveiligd met zichtbare en onzichtbare watermerken en mag niet worden gekopieerd en/of verspreid.

Inhoud

Over de waarheid	9
Lijst van personen	10
Deel I Crisis	
1 De dief, Kensington, januari 2008	17
2 Een feestmaal, Whitehall, februari 2008	22
3 Tunnels, Cheapside, februari 2008	39
4 De dubbelstaat, Moskou, februari 2008	44
5 Silhouet, Cheapside, juli 2008	58
6 Mr Billy, Harare, september 2008	62
7 Staking, Cheapside, september 2008	72
8 De val van de oligarch, Astana, januari 2009	74
9 Top secret, Londen, april 2009	84
10 Tol betalen, Pretoria, september 2009	86
11 De informant, Brooklyn, oktober 2009	88
12 Echt, Londen, mei 2010	103
Deel II Ontpoppen	
13 Bronnen, Londen, december 2010	107
14 Big Yellow, Finchley, februari 2011	117
15 Waakhonden, Londen, maart 2011	133
16 De Savarona, Londen, mei 2011	136
17 Buiten de boeken om, Rüdnyy, mei 2011	143
18 Het koninkrijk Gods, St Paul's, oktober 2011	151
19 Angst, Zjanaozen, december 2011	155
20 Stabiliteit, Cambridge, juli 2012	169
21 Te groot om op te pakken, Londen, september 2012	185
22 Sasja en Seva, St James's, maart 2013	187
23 Gildebroeders, Canary Wharf, februari 2013	200

Over de waarheid

Dit is een waargebeurd verhaal. Alle feiten waaruit dit verhaal is opgebouwd, zijn ontleend aan interviews en documentatie, en is waar mogelijk nog bevestigd door andere bronnen. Waar gedachten en overwegingen van een bepaald personage zijn weergegeven, heeft die persoon die zelf beschreven of op andere wijze vastgelegd. Alle opgevoerde personen is de mogelijkheid geboden om vóór publicatie het verhaal te controleren op feitelijkheden. Bij tegenstrijdige weergaves van een gebeurtenis wordt in de tekst de meest waarschijnlijke versie weergegeven en wordt het geschilpunt in een noot nader besproken. In de noten, die te vinden zijn op de website van HarperCollins (<https://www.harpercollins.nl/9789402708158/kleptopia/>), worden ook de bronnen van de belangrijkste informatie in het boek nader aangeduid. Wanneer een bron uitsluitend wilde meewerken op voorwaarde van anonimiteit wordt die zodanig opgevoerd dat zijn identiteit niet uit de details te herleiden valt. Van bepaalde informatie kan niet méér worden gezegd dan dat die is verstrekt in een vertrouwelijk interview. In dat geval betekent dat dat de bron in kwestie represailles zou kunnen verwachten voor zijn onthullingen. Anonieme bronnen zijn niet ideaal, zeker niet in een boek over de verderfelijke macht van geheimen, maar het is belangrijk om zo ook degenen die men liever zou zien zwijgen een stem te geven, voor zover hun geloofwaardigheid naar behoren kon worden beproefd. De waarheid heeft het de afgelopen jaren zwaar gehad. Bij het schrijven van dit boek heeft de auteur ernaar gestreefd om het fundament waarop dit verhaal rust op zo'n manier bloot te leggen dat het voor de lezer geloofwaardig is, zonder in te boeten aan leesplezier.

DEEL I

CRISIS

Het geheim van een groot vermogen van onduidelijke
origine is een misdaad die vergeten is omdat hij
deugdelijk ten uitvoer is gebracht.

Honoré de Balzac,
Vader Goriot

1

De dief

Kensington, januari 2008

Moreel gezien was het een moedige stap van Nigel Wilkins¹, dat staat vast, maar zijn besluit om de geheimen van een Zwitserse bank te stelen had ook iets kwajongensachtigs. De rimpeltjes bij zijn ooghoeken hadden een waarschuwing kunnen zijn.

Het was 2008, het jaar waarin alles anders werd, het eind van de oude tijd. Nigel werkte al veertig jaar in de bankensector, al was het dan niet als bankier in strikte zin. Niet in de definitie van bankiers zelf in elk geval, en niet met de bijklank die de term de laatste tijd voor de buitenwereld had gekregen. Hij was om te beginnen veel te verlegen voor het vak, ook al kon hij mensen van achter zijn bril een staalharde blik toewerpen. Daarachter zat niet alleen de ingehouden arrogantie van een man die bij al zijn vrienden en bekenden bekendstond als de intelligentste persoon die ze kenden, maar vooral een enorm sociaal ongemak. Geen zichzelf respecterende machtige der aarde in de sector zou bovendien dood gevonden willen worden in een van Nigels overhemden met ruches, of zich zo blijmoedig neerleggen bij zijn voortschrijdende kaalheid. Hij had de laatste van zijn eens zo weelderige lokken in een doosje gevlijd met het opschrift HET HAAR VAN NIGEL en dat thuis in de kast tentoongesteld.

Nigel dacht waarschijnlijk ook meer dan de gemiddelde bankier na over geld; een nadenken althans dat verder ging dan verzinnen hoe van geld nog méér geld te maken. Als tiener was Nigel in de ban geraakt van Harold Wilson, de Labour-premier die de gevestigde orde schrik had aangejaagd met zijn lijjige Yorkshire-accent en zijn onverbloemde verhaal over hoe geld werkte: wie het had, hoe

ze eraan kwamen, en waarom de massa's die er gebrek aan hadden met recht aanspraak konden maken op een groter aandeel. Nigel was aan het beleggen geslagen met zijn zakgeld zoals leeftijdgenoten experimenteerden met hun scheikundedoos of de wredere types een vergrootglas boven een slak hielden. De praktische toepassing van wiskundige concepten, daar hield hij van. Hij overwoog een carrière als ingenieur, maar zijn temperament vroeg om een vakgebied dat meer ruimte bood voor verschil van mening en debat. Zo kwam hij terecht bij economie: de kunst van het verhalen vertellen over geld.

Nigel bewoog zich vrijer door de financiële wereld doordat geld geen macht over hem had, ook al verdiende hij een vermogen en gaf hij maar weinig uit. De spullen die anderen bijna dwangmatig kochten, van mobiele telefoons tot televisies, zag hij als ballast. Hij hield het liever bij zijn oude radio en het stokoude bankstel met bijpassende fauteuils dat hij nog van een vriend had gekregen. Zijn vader, Arthur Wilkins, had in de oorlog gewerkt in een fabriek waar gepantserde voertuigen werden gemaakt, in Basingstoke, een saaie provinciestad ten westen van Londen. Later werd hij lekenpriester in de methodistische kerk. Nigel Charles, zijn tweede en jongste kind, werd geboren op 19 maart 1950, op het scharnierpunt van de eeuw. Voor Nigels generatie was spaarzaamheid geëvolueerd van een dwingende noodzaak tot hetzij een vorm van boetedoening voor de zwaardere offers die anderen hadden gebracht, hetzij een vloek die alleen met materiële overdaad kon worden opgeheven. Voor Nigel was een plaats in de eerste klas op een lange treinreis de ware verwenning, al was het maar om het bordje roerei dat bij de prijs was inbegrepen. En misschien nog een stukje taart, later, na een leerzame lezing. Hij woonde in een appartement op vierhoog in Kensington, op een stevige wandeling van Buckingham Palace en de koninklijke parken – of iets minder stevig als hij pijn op de borst had. Voor de spaarzame Nigel was huisraad vervangen pas een optie als alle reparatiepogingen waren gestrand. Op de schoorsteenmantel stond een foto van hemzelf op een kanaalboot, genomen op een van zijn zeldzame vakanties. De boekenkast was gevuld met boeken over economie, de wereld van het geld en internationaal recht: *Behind the Corporate Veil*, *Infectious Greed*, *What is Sarbanes-Oxley?*. Titels als deze mochten zijn vakgereedschap zijn, troost vond hij bij de romans van Tho-

mas Hardy. Daar greep hij zo vaak naar dat de titels op de geknakte ruggen vrijwel onleesbaar waren geworden. Zijn favoriet was *De onbeduidende Jude*. Omdat hij zichzelf in Jude herkende, misschien, of omdat hij pas werkelijk doordrongen raakte van het echte verhaal in al die dikke boeken over de mechanismen van het grote geld als hij de passage herlas over de drie kinderen die bungelend aan een strop worden aangetroffen, en hun afscheidsbriefje: OMDAT WE MET TE FEEL ZIJN.² Er stond één zelfhulpboek in Nigels kast: *Overcoming Depression*. Het zag eruit alsof er nooit een letter in was gelezen.

Als kind was Nigel verlegen en teruggetrokken, maar als jongvolwassene ontwikkelde hij een wantrouwen tegenover gezag dat soms aan minachting grensde. Voor zijn studie koos hij voor Manchester, de ideale stad voor zijn neiging om de kont tegen de krib te gooien, waar de burgerlijke ongehoorzaamheid tot een vrolijke kunst was verheven en de inwoners met alle liefde bereid waren daar offers voor te brengen. Ze spraken er nog van het bloedbad van Peterloo alsof ze er in 1819 zelf bij waren geweest. Ze waren trots op de arbeiders die armoede hadden verkozen als de prijs voor hun verzet tegen de slavenhouders van de Amerikaanse Confederatie, die de katoen voor hun spinnerijen leverden. In Manchester was de aanzet gegeven voor de industriële revolutie en alles wat daaruit voortvloeide, waaronder de Labour-partij. De Labour-afdeling in Kensington, de Londense wijk met het hoogste gemiddelde inkomen van het land, vond in Nigel een standvastige kandidaat voor haar tot mislukken gedoemde campagnes om een meerderheid in de gemeenteraad te veroveren. Zijn kameraden zagen hoe doeltreffend hij was als luis in de pels van de machtigen en gaven hem de bijnaam Exocet, een raket die pas vlak voordat hij tot ontploffing komt te detecteren is.

Nigel grapte graag dat hij niet veel kon zeggen over zijn werk omdat het allemaal heel geheim was. Op zijn omgeving kwam dat grapje vaak half gemeend over. Hij had criminologie gestudeerd naast economie, maar zijn werk bestond toch vooral uit economisch onderzoek waar weinig geheimzinnigs aan was. Banken namen hem in de arm om in grote lijnen de nieuwste hoofdstukken in het geldverhaal te schetsen, en hij leverde zijn scenario's aan door te redeneren als de stereotiepe, klassieke econoom: rationeel en gezagsgetrouw. Later ging hij werken bij de Financial Services Authorities

(FSA), die toezicht hield op het Britse bankwezen. Daar dacht hij aanvankelijk zijn natuurlijke habitat te hebben gevonden. Nigel was een pietje-precies van het soort dat de ander nooit de makkelijkste weg laat kiezen, en bij de FSA constateerde hij tot zijn ontsteltenis dat financiële misdrijven allesbehalve voortvarend werden aangepakt.

Gelukkig diende zich net op dat moment een kans voor kwajongensgedrag aan van het soort dat aan Nigel een van zijn kleine, strakke glimlachjes kon ontlokken. Dat baarde Charlotte Martin zorgen, en zij kende Nigel beter dan wie ook. Ze hadden elkaar leren kennen tijdens een van Nigels campagnes tegen wat hij zag als machtsmisbruik, in dit geval door de huisbazen in Londen. Wat Nigel betreft beriepen huisbazen zich op bijna feodale rechten om hun huurders, onder wie Charlotte, uit te knijpen. Hij verdiepte zich tot in detail in het huurrecht en bestookte de vastgoedmogols vervolgens met hun eigen clausules en bedingen en kleine lettertjes, in slagorde opgesteld in de ene na de andere brief op poten.

Charlotte was een lange, slanke vrouw met nog een zweem van haar geboortestreek Essex in haar accent. Ze had een traag ontlukkende glimlach die uiteindelijk haar hele gezicht liet gloeien. De liefdesrelatie die tussen de twee opbloeide, ging na een tijd over in een platonische zielsverwantschap. Toch bleef Nigel ook voor haar nog moeilijk te doorgronden. Ze had het gevoel dat ze altijd extra haar best moest doen om hem te duiden, om te weten wat er in hem omging. Toen hij haar vertelde dat hij een baan had aangenomen als complianceofficer bij de Londense vestiging van de Zwitserse bank BSI, was ze ervan overtuigd dat hem dat niets goeds zou brengen. De Zwitsers zouden hem maar tegen de haren in strijken, waar schuwde ze. Nigel wilde er niets van horen; hij zag dit als een uitgelezen kans om van binnenuit te werk te gaan, als een waakhond in schaapskieren. De functie van complianceofficer bestond al langer, maar na een reeks bedrijfsschandalen – Enron, WorldCom, enzovoort – doken ze opeens overal op als het uitbestede geweten van het grootkapitaal. In de praktijk kwam het er meestal op neer dat complianceofficers hun best deden om de organisatie te voorzien van een dun vernislaagje van rechtschapenheid zonder de bankiers significant te beperken bij het geld verdienen. Nigel wilde precies

het tegenovergestelde doen. 'Ik kan hen dwingen zich aan de regels te houden,' zei hij tegen Charlotte. Zijn geestdrift stelde haar niet bepaald gerust. Ze bleef het zeggen: ga niet in zee met BSI. Maar Nigel zette door, en aanvankelijk leek er geen vuiltje aan de lucht.

Dat was nu twee jaar geleden, voordat alles anders werd. Nigel had wel een idee hoe het nu verder zou gaan. De financiële wereld, waar geld met geld werd verdiend, was aan het instorten. Toen het jaar 2008 tweeëntwintig dagen oud was, verlaagde de Amerikaanse Federal Reserve in een noodgreep de rentetarieven. In Nigels appartement was geen plat oppervlak meer vrij van artikelen over het economische nieuws of ver uitgewerkte plannen voor striktere regulatie van zakenbanken. Hij had een van de afgeleefde fauteuils met de rugleuning naar het raam gedraaid, zodat het heldere namiddaglicht over zijn schouders naar binnen viel als hij zich installeerde met het leesvoer voor die avond, en zijn ene flesje bier van de dag – meestal een Old Speckled Hen. Hij begreep natuurlijk hoe het werkte met aan obligatieleningen gekoppelde hypotheek en credit default swaps, en hij voelde al aan dat de massa zou moeten bloeden voor een selecte groep. Maar als de eerste paniek was geluwd, besefte hij, zou de blik zich op het verleden richten, speurend naar het verhaal dat uit de puinhopen van het grote geld gepeurd kon worden. Tot die slotsom waren al meer mensen gekomen, van wie sommigen zelfs bijna even slim waren als Nigel. Maar in de eerste maanden van 2008 raakte Nigel er meer en meer van overtuigd dat iedereen op de verkeerde plaats in het verleden zou gaan spitten.

Nigels vader zei altijd dat wie iets had misdaan zijn gerechte straf niet zou ontlopen. Zijn zoon was van mening dat dit principe zo nodig moest worden afgedwongen. In een beduimd notitieboek met de tekst *DE LAPTOP VAN DE JAREN '70* op de kaft schreef hij de vermoedens op die op zijn dagelijkse gang van en naar het kantoor van BSI in de Londense City gaandeweg bij hem rezen. Hij was, schreef hij, min of meer per ongeluk de grootste zwendel in de geschiedenis op het spoor gekomen. En dat niet alleen. Er school iets anders achter, iets waarvan Nigel nu met een lichte huivering alleen nog de contouren vermoedde, en dat nauw verbonden was met wat er met het grote geld gebeurde: kreten van martelslachtoffers, ver weg, en het zwijgen van de doden.

Een feestmaal

Whitehall, februari 2008

In februari 2008, toen je nog net kon doen alsof er geen crisis gaande was, ging een lange, magere miljardair met een smal gezicht en een wijkende haargrens op weg naar Banqueting House aan Whitehall.³ Om de hoek in Downing Street werkte de minister van Financiën aan de nationalisatie van de failliete bank Northern Rock. Net als elders in de westerse wereld werd een reddingsoperatie op touw gezet om het financiële systeem overeind te houden, waarbij publieke gelden overgingen in private handen op dezelfde onvoorstelbare schaal als in de vele transacties waarmee deze en andere miljardairs in het voorgaande decennium hun fortuinen hadden vergaard. Terwijl de crisis om zich heen greep, stapte de oligarch binnen in een uniek, oogstrelend mooi vertrek. Vanaf de Londense City bevond het zich op een halfuur lopen langs de bocht in de Theems, waar het eeuwen geleden in opdracht van James I was opgetrokken door architect Inigo Jones. Koning James I wilde een bijzondere ruimte voor de maskerades waar hij zo van hield, de extravagante voorstellingen waarbij de leden van het koninklijk huis zich in vermomming onder hun onderdanen konden begeven. Zijn opvolger Charles I gaf Rubens opdracht om negen panelen voor het plafond te schilderen, als hommage aan het door God gegeven recht van koningen om met absolute macht te heersen. Die schilderijen waren in januari 1649 een van de laatste dingen die Charles zag toen hij, gekleed in twee hemden zodat hij niet zou rillen in de winterkou, door de feestzaal naar buiten werd geleid, het schavot op dat daar was opgericht nadat het Parlement hem wegens verraad ter dood had veroordeeld. In februari 2008 waakten

Rubens' cherubijnen en leeuwen, de onstuimige triomf van de Deugden over de Ondeugden en de overwinning van de Wijsheid op de Onwetendheid over couverts voor een zevengangendiner en de contrapunten en harmonieën van een Kazachs strijkkwartet.

De oligarch heette Alexander Matsjkevitsj, of Sasja voor zijn grote schare vrienden.⁴ Zijn enorme vermogen ten spijt kleefde aan Sasja nog altijd iets van de academicus die hij in een vorig leven was geweest, zij het met een voor een geleerde opzichtig dure garderobe. Het zat hem in zijn bril, misschien, of in zijn keurig gecooiffeerde snor. Voor de ongeoefende westerse toehoorder had zijn Engels het prototypische 'vette Russische accent'. Sasja had weliswaar de Russische nationaliteit, en in de roerige jaren negentig had hij ook langere tijd in Moskou gewoond, maar oorspronkelijk kwam hij uit Kirgizië, toen nog een provincie aan de Centraal-Aziatische buitengrens van het Sovjetrijk. Sasja's moeder was een gerenommeerd openbaar aanklager, en hijzelf bleek een intelligente jongen met een groot talent voor talen, wat hem een aanstelling aan de universiteit van Bisjkek opleverde als docent filologie. Daar zou hem een lang universitair bestaan in de marge hebben gewacht, ware het niet dat het kapitalisme zich aandiende. Opeens kon je ook iets heel anders worden. Zakenman, bijvoorbeeld, en dan niet zomaar een, maar een met supersterrenstatus. Dát wilde Sasja, als een schrijver die mikt op een bestseller, zoals hij graag zei.⁵ Het ging hem om het geld. Want geld, besefte hij, gaf macht.

Het was nu drie jaar geleden dat Sasja's naam voor het eerst op de lijst van Forbes was verschenen. Ernaast stond wat hij netto waard was, zoals dat heet: een miljard dollar. Samen met Bill Gross, Martha Stewart, Michael Milken, Wilbur Ross en nog zesenzestig anderen stond hij op plaats zeshonderdtwintig van de rijkste mensen ter wereld. Een triomf, zonder meer. En nu deed hij daar nog een schep bovenop. Hier stond hij, omringd door de rijksten der aarde, en heette de ene na de andere grootheid welkom in Banqueting House. Ivan Glasenberg was er, topman van de Zwitserse grondstoffenhandelaar Glencore en waarschijnlijk de man met de meeste invloed op de wereldwijde handelsstromen van ruwe grondstoffen. Beny Steinmetz was er ook, de diamantkoning uit Israël. Sasja hield van edelstenen; zijn schoenen waren ermee bezet.⁶

Sasja wist wat de vorsten die hem hier waren voorgegaan aan den lijve hadden ondervonden: ook ogenschijnlijk onbegrensde macht is nooit onaantastbaar. Hij en zijn twee zakenpartners, net als hijzelf miljardairs uit Centraal-Azië, stonden in de City bekend als 'het Trio'. Ze hadden hun rijkdom te danken aan de wonderbaarlijke bodemschatten in Kazachstan, een gebied van steppen en bergen met een oppervlakte van tien keer het Verenigd Koninkrijk. Kazachstan was een land van nomaden en ruiters (én van Borat, tot grote ergernis van de trotse leiders van het land). Sasja en zijn compagnons, afkomstig uit Kirgizië en Oezbekistan, zouden volgens sommige bronnen wel veertig procent van de Kazachse economie in handen hebben. Voor mensen als Sasja, die in staat waren om zich in een paar jaar tijd de taal van het kapitalisme eigen te maken, was met de neergang van de Sovjet-Unie een ongekende rijkdom vrijgekomen. Kazachstan had meer uranium dan enig ander land afgezien van Australië, waar de buit al lang geleden was verdeeld. Onder de Kaspische Zee in het westen lagen onpeilbaar diepe reservoirs vol olie. Zolang de mensheid vroeg om elektriciteit, of daar nu atomen voor werden gespleten of koolwaterstoffen voor werden verbrand, zou Kazachstan klanten hebben. Hetzelfde gold voor het koper voor de draden die de elektrische lading transporteerden om het licht in de beschaving brandende te houden. De grootste klant was nu China, een deur verderop. En dan had Kazachstan ook nog chroom, ijzer, bauxiet en zink, waar ook ruime vraag naar was, in China en op alle andere plaatsen waar mensen iets wilden produceren wat vloog of glansde of lang standhield.

Het was een hoorn des overvloeds. En al die weelde werd vergeven door één enkele man.

Noersoeltan Nazarbajev was als de laatste communistische leider van Sovjetrepubliek Kazachstan zonder enige onderbreking in zijn bewind doorgegaan als de eerste leider van het onafhankelijke Kazachstan onder het kapitalisme. Het enige wat hij eiste, was loyaliteit en een aandeel in de winst, passend bij zijn statuut als vader van de natie. Het was een hele kunst om bij Nazarbajev in de gunst te komen én te blijven. De ex-man van zijn dochter, Rachat Alijev, een mollige en wat aparte man, beter bekend als Sugar, was zijn carrière begonnen bij de inlichtingendienst. Onlangs was hij naar

Europa gevlucht met medeneming van een stapel gestolen geheime documenten, waaronder een psychologisch profiel van de president, opgesteld door de КНВ, de Kazachse opvolger van de КГБ uit de Sovjettijd. ‘Hij is geneigd mensen in te delen in groepen: “zijn” mensen en de “anderen”.⁷ Wie instemt en meegaat met zijn opvattingen en zich aan de regels houdt, behoort tot “zijn” groep. Wie dat niet doet, behoort tot de “anderen” en daarmee tot de vijand... Vijanden die zich niet overgeven, moeten worden vernietigd.’

Patoch Sjodijev, een van Sasja’s zakenpartners, had Nazarbajevs persoonlijkheid van dichtbij in actie gezien. Deze telg van een goede Oezbeekse familie, opgeleid aan het prestigieuze Moskouse Staatsinstituut voor Internationale Betrekkingen waar de communistische elite zijn kinderen naartoe stuurde, had voor zijn overstap naar de zakenwereld een diplomatieke functie binnen de Sovjet-Unie vervuld. Hij kwam in contact met Nazarbajev, met wie hij op den duur op zo’n intieme voet stond dat hij in 1995 werd gevraagd om het presidentiële gezin te vergezellen op een vakantie aan de Franse Rivièra. Hun gastheer was Behgjet Pacolli, een zakenman uit Kosovo die graag zaken wilde doen met Kazachstan. Op een dag had hij een etentje geregeld in een restaurant bij Monaco.⁸ Bij aankomst in Le Pirate, zoals het etablissement heette, nam het gezelschap de omgeving met stijgende verbijstering in ogenschouw. Ruwhouten banken, dakbalken die zwart zagen van het roet van het open vuur, geen kristal: dit was niet de ambiance waarin een moderne *khan* gewoon was te dineren. Sjodijev koos een zitplaats aan de rand van het gezelschap, dicht bij de deur. Het personeel dekte gekleed in piratenpak de tafels met borden die een van de gasten deden denken aan gevangeniservies. ‘Waar heb je ons in godsnaam laten belanden?’ snauwde de president tegen Pacolli. Pacolli verschoot van kleur. Ontstemd pakte Nazarbajev een bord van tafel en smeed het aan scherven. Een beklemmende stilte daalde over het gezelschap neer. Opnieuw gooide Nazarbajev een bord kapot. ‘Moet dit goddomme vakantie voorstellen?’ tierde hij. Sara, zijn vrouw, was de tranen nabij. ‘Noersoeltan, Noersoeltan, rustig nou,’ smeekte ze. ‘Als het je hier niet bevalt, kunnen we toch ook ergens anders heen gaan. Niet doen, alsjeblieft, wind je niet zo op.’ Maar Nazarbajev liet zich niet sussen. Hij smeed een houten stoel in de open haard. De restaurant-

houder – eveneens in piratenpak – raakte nu ook van de kook. Ook hij greep een stoel en slingerde die in de haard. Nazarbajev gooide er nog een achteraan, en zo werd de ene na de andere zitplaats prijsgegeven aan het vuur, totdat hun uitdrukking van het ene op het andere moment omsloeg en beide mannen in lachen uitbarstten. Pacolli viel hen ook bij, en na een hartelijke lachbui onthulde het drietal hun verbijsterde publiek nog nagrinnikend dat het maar een geintje was. Zo'n spetterende ruzie bood het restaurant aan als vermakelijk extraatje voor degenen die in de grap waren ingevoerd. Aangezien grappen van de khan per definitie grappig waren, greep het hele gezelschap zonder aarzelen de rest van het servies van tafel en smeed gezellig mee.

De president geeft, de president neemt – Sjodijev, Sasja en andere Kazachse oligarchen begrepen dat. Dat ontdekte ook Moechtar Abljazov, die de euvele moed had gehad om democratische hervormingen te eisen, waarna zijn bedrijven waren onteigend en hij naar een strafkamp was gestuurd. Sugar had Nazarbajev drie kleinkinderen geschonken, een fundament voor zijn dynastie, maar ook dat kon hem niet redden toen hij de grote leider tartte. Een oud-minister die zich had aangesloten bij de oppositie werd dood gevonden. Hij zou volgens het officiële verslag zelfmoord hebben gepleegd, en wel door maar liefst drie schoten op zichzelf af te vuren.

Oligarchen die wat zekerheid wilden inbouwen stond één optie ter beschikking die zo brutaal was dat het eigenlijk een stuk ingewikkelder zou moeten zijn. Stap een: vorm jezelf om tot bedrijf – verrukkelijk eenvoudig om op te richten, en toch een van de meest robuuste concepten waarin westerlingen bereid zijn te geloven, omhangen met privileges en waarborgen. Stap twee: stop de bezittingen die Nazarbajev je heeft laten vergaren in dat bedrijf, of het nu mijnen zijn of banken, of wat dan ook. Zet ten slotte een deel van je bedrijf te koop voor westers geld.

Het welslagen van deze tactiek was precies wat Sasja, zijn zakenpartners en hun honderden enorm belangrijke gasten in Banqueting House aan het vieren waren. Sasja en de medeoprichters van de Eurasian Natural Resources Corporation (ENRC) waren publiek gegaan; een aanzienlijk deel van hun aandelen was sinds kort verhandelbaar op de Londense beurs. Voor de filoloog uit Kirgizië, de

Oezbeekse diplomaat en Alijan Ibragimov, de handige Oeigoerse handelaar die het Trio compleet maakte, was een droom uitgekomen. Het ging zo goed met de aandelen dat de ENRC hard op weg was naar een notering op de FTSE 100-index van de waardevolste Britse bedrijven. Nu zouden de beleggers van vermogens- en pensioenfondsen wel vanzelf volgen en ook investeren in dit geweldige bedrijf, en zo hun fortuin verstrengelen met dat van Sasja.

Ze hadden het niet op een koopje gekregen. Wie wilde introuwen in de Londense City moest veel bruidsjonkers meenemen.⁹ De zakenbankiers van Deutsche Bank, Credit Suisse, Rothschild, Morgan Stanley en ABN Amro brachten 118 miljoen dollar in rekening. Daar kwamen de facturen van de juristen van Jones Day en Cleary Gottlieb nog bij, en dan ging er ook nog dertig miljoen dollar naar 'professionele dienstverleners', zoals de accountants van PwC zichzelf tegenwoordig noemden. Alle prominente figuren die zich bereid hadden verklaard om zitting te nemen in de raad van bestuur gingen jaarlijks ook nog eens een paar ton kosten. Het was niet anders: je moest wel met klinkende namen komen, met mensen die hun sporen in de City hadden verdiend, zoals dat in het financiële nieuws heette. Dat wekte vertrouwen. Er zaten twee geridderde heren bij: Sir Paul Judge, voormalig directeur-generaal van de Britse Conservatieve Partij, en Sir Richard Sykes, directievoorzitter van GlaxoSmithKline en rector van Imperial College. Ken Olisa had een topfunctie vervuld bij IBM. Roderick Thomson was 'durfkapitalist', een titel waarmee deuren voor je opengingen. Gerhard Ammann had als algemeen directeur leiding gegeven aan de Zwitserse tak van Deloitte, naast PwC een van de vier grote accountancyfirma's die rouleerden langs de grote bedrijven op de FTSE 100 en de overheidsdepartementen om de hoek bij Banqueting House.

Het was het geld dubbel en dwars waard geweest. Het ging erom dat Sasja en zijn compagnons zelf in de hand hielden welk verhaal over hen werd verteld. 'Het verleden ligt in hinderlaag in het heden,' zoals een populaire Kazachse zegswijze luidde. Voorafgaand aan de beursgang was het nog even lastig geweest toen de toezichthouders van de Londense beurs zich verdiepten in de Belgische problemen van het Trio. Jaren voordat pechvogel en intrigant Sugar uit de gratie raakte, in de tijd dat hij zijn schoonvader nog op handen droeg, had

hij geprobeerd om de positie van het Trio aan Nazarbajevs hof te verzwakken, ten gunste van zichzelf. Met dat doel had hij tegenover de Belgische autoriteiten verklaard dat het Trio en een aantal andere persoonlijke vijanden het smeergeld dat ze hadden ontfutseld aan westerse investeerders in Kazachstan gebruikten om kapitale panden op te kopen in West-Europa, en in Brussel in het bijzonder.¹⁰ Het Europese onderzoek dat daarop werd ingesteld spitte dieper dan Sugar had voorzien en gehoopt, en bracht ook Nazarbajevs eigen geheime bankrekeningen aan het licht. De Belgen klaagden het Trio aan op verdenking van witwassen, het omzetten van onwettig verkregen winsten in op het oog alledaags, onschuldig geld.

Het onderzoek vergde zoveel tijd dat het nog niet was afgerond toen de geplande beursgang van ENRC al voor de deur stond. Als het Trio vreesde dat deze kwestie hen persona non grata zou maken, hadden ze echter buiten de geldhonger van de City gerekend. Men vond een oplossing, als heren onder elkaar: de aandelen van ENRC zouden volgens schema op de markt worden gebracht, mits het Trio ervan afzag om zelf zitting te nemen in de directie, ook al bleef bijna de helft van de aandelen in hun bezit. Dat was ook niet de enige hartelijk uitgestoken hand van overheidszijde, want James Leigh-Pemberton, bankier bij Credit Suisse, kon de toezichthouder ertoe bewegen de regels ruim te interpreteren en goed te keuren dat de grootaandeelhouders van ENRC – het Trio, de staat Kazachstan en nog een oligarch – slechts achttien procent van de aandelen op de markt brachten, zodat ze maar een minimum aan controle hoefden in te leveren in ruil voor het aureool van een notering aan de Londense beurs.¹¹

Het bleek perfect getimed. Degenen in de City die wisten waar ze moesten kijken, beseften dat het schijnbaar eindeloze tijdperk van steeds verder vervolmaakte vrijheid, begonnen met Margaret Thatchers big bang en voortgezet – tot de aangename verrassing van velen – onder Tony Blairs New Labour, nu langdurig onderbroken dreigde te worden, zodra de massa in de gaten zou krijgen dat de rekening voor de naderende crisis op hun bordje werd gelegd. De ex-Sovjetburgers met hun kapitalen hadden één ding gemeen met de libertaire City: hun afkeer van de staat. Ze hadden een prachtige deal kunnen sluiten en de industriële triomfen van het proletariaat

kunnen omzetten in een glossy prospectus voor de beursgang. Op de Londense beurs waren mooie bonussen te verdienen voor wie nieuwe noteringen aanbracht. Zoals een beurshandelaar concludeerde: 'Waarom ENRC en al die anderen naar Londen kwamen? Waarom niet? We hadden de deuren wijd opengezet. Een zacht klopje was genoeg.' Privé vermaakten de zakenbankiers en juristen van Londen zich op dezelfde manier als de oligarchen en hun gevolg. 'De allerbeste prostituees. Alle drugs die je maar wilde. Stoeten meisjes, steeds nieuwe. Het geld kon niet op. Het kon letterlijk niet op.'

Die tijd was nu voorbij; er brak een nieuw tijdperk aan, al zou niemand exact het tijdstip van die overgang kunnen aanwijzen. De zichtbare oorzaak was de crisis die op ieders lippen lag; er was geen ontsnappen aan. Maar ver daaronder, in de diepe krochten van het vuile geld, voltrokken zich ondertussen meer ingrijpende veranderingen. Soms zorgden die verschuivingen voor rimpelingen aan het oppervlak, verstoringen waarvan de betekenis niet eenvoudig te duiden was. Toen de Moskouse politie op de avond van 23 januari 2008 een zwaarlijvige Oekraïner van eenenzestig genaamd Sergej Schneider aanhield op verdenking van belastingontduiking, zag de een dat als een boodschap, de ander als een ontstellende blunder.¹² Een woordvoerder van het Russische ministerie van Binnenlandse Zaken verklaarde dat ze zich pas na de arrestatie van die kolos van een man tijdens een inval bij zijn zakenpartner door zeker vijftig agenten in bivakmuts, hadden gerealiseerd dat Sergej Schneider maar een van zijn vele valse namen was. De man die ze in hechtenis hadden genomen was Semjon Mogilevitsj, een van de machtigste criminelen in de geglobaliseerde economie.¹³

Geld verdienen kon iedere gangster; je stelde wel heel weinig voor als boef wilde je in de wetteloze jaren negentig níét rijk worden. Vervalsen, afpersen en illegaal handelen kon iedereen, maar Mogilevitsj' speciale talent school erin om de opbrengsten vermomd hun weg door de wereld te laten vinden en onderweg te ontdoen van hun oneerbare verleden. Dat talent stond in de voormalige Sovjet-Unie het allerhoogst in aanzien: de kunst om de vuige winsten die te verdienen waren aan de puinhopen van de ingestorte grootmacht om te zetten in de geldige valuta van de kapitalistische wereld – geld voor al wat daar te koop was: onroerend goed, zekerheid, legitimiteit. Na

zijn studie economie in Oekraïne had Mogilevitsj zich in Moskou in de praktijk bekwaamd, in de overgangperiode vanaf eind jaren tachtig. In onderwereldkringen stond hij bekend als de ‘Brainy Don’, de ‘breinbaas’. Hoewel de Amerikanen al veertig aanklachten van afpersing, fraude en witwassen in tal van landen tegen hem hadden lopen en hem bovendien beschuldigden van opdrachten tot moord, had hij tot aan zijn aanhouding in Moskou een onbezorgd leventje kunnen leiden.¹⁴

Al snel deed het verhaal de ronde dat de politiecommandant die hem had afgevoerd een zware berisping had gekregen.¹⁵ De hechtenis van Mogilevitsj bracht het regime van Vladimir Poetin in een lastig parket.¹⁶ De man stond op de lijst van meest gezochte misdadigers van de FBI, dus het was geen optie om hem maar weer te laten lopen. Aan de andere kant waren ze er ook niet op gebrand om de Brainy Don in de cel te gooien. Voor de buitenwereld moesten ze hem afschilderen als staatsvijand, maar ondertussen was hij juist een handlanger van de gangsterstaat die Poetin toen in de steigers begon te zetten. Misschien was dit toch niet zomaar een ongelukkige samenloop van omstandigheden, of in elk geval een voorval waarmee de nieuwe orde haar voordeel kon doen. De crisis waaraan democratieën nu ten prooi vielen, bood kansen voor de kleptocraten, leiders voor wie macht gelijkstond aan zelfverrijking. Wellicht had Poetin dit moment aangegrepen om de opperbaas van het criminele geld erop te wijzen dat het gedaan was met het plunderbacchanaal van de jaren negentig, en dat diefstal voortaan ten dienste van een hoger doel zou staan, een hiërarchie waaraan zelfs de Brainy Don zich moest onderwerpen. Hij was niet de enige. Het hartelijke, gediensstige welkom dat de Londense City de rijke ex-Sovjetburgers had bereid, werd niet meer met even warme gevoelens beantwoord.

In februari 2008, de maand waarin het Trio een feestmaal aanrichtte aan Whitehall, troffen een Amerikaan en een Brit elkaar laat op de avond in Hotel Hyatt vlak bij Marble Arch.¹⁷ De Brit was John Lough, een intelligente, bedachtzame bonenstaak die voor TNK-BP werkte, een stroef samenwerkingsverband tussen de Britse oliemaatschappij BP en een aantal Russische oligarchen. Het was een fascinerende werkomgeving voor een man die vloeiend Russisch sprak en jarenlang onderzoek had gedaan naar de Sovjet-Unie en

wat erna kwam, aanvankelijk voor een denktank van het Britse leger, later als hoofd van het NAVO-kantoor in Moskou. De geologen van BP brachten de olie- en gasreserves van Rusland in kaart. Die waren niet alleen zeldzaam groot, maar behoorden ook tot de zeldzame voorraden die westerse bedrijven rechtstreeks konden kopen. Lough en zijn collega's deden het politieke manoeuvreerwerk. Zijn meerderen waren tevreden over zijn werk, maar desondanks wist hij vrij zeker dat hij binnenkort de laan uit zou vliegen. Dat gevoel werd nog sterker toen de Amerikaan binnenkwam, met een gejaagde blik in zijn ogen.

Over het algemeen blaakte Shawn McCormick van zelfvertrouwen. Hij was begin veertig, kleepte zich goed en had een vermorzend ferme handdruk – zijn manier om zijn gezag te laten gelden, nam Lough maar aan. In tegenstelling tot Lough had McCormick nooit Russisch leren spreken. ‘Amerikaanse management-*speak*’, zoals Lough het noemde, beheerste hij dan weer wel tot in de puntjes. Zo nu en dan vloog hij van Moskou terug naar de VS om kennis te nemen van de nieuwste ‘managementkul’. Die bedrijfsmatige insteek was nieuw. McCormick was ooit begonnen bij een denktank voor inlichtingendiensten in Washington en had daarna in de Nationale Veiligheidsraad gediend onder Bill Clinton, waar hij toegang had tot het hoogste veiligheidsniveau. In 2003 was hij overgestapt naar TNK-BP om een afdeling overheidsrelaties op te zetten. Hij kende Lough van BP-projecten in Londen waaraan ze allebei een bijdrage hadden geleverd, en hij had hem op een dag mee uit lunchen genomen om hem over te halen om over te stappen naar TNK-BP. Om de omvang van de vaste staf beperkt te houden zou Lough dan wel op consultancybasis moeten werken, maar dat vond Lough prima.¹⁸ Zijn kinderen zaten in het VK op school, en zo kon zijn gezin gewoon thuisblijven terwijl hij eens in de maand voor een of twee weken op en neer ging naar Moskou.

In zijn nieuwe werk had Lough kennisgemaakt met Bob Dudley, een man uit Mississippi die al zijn hele leven in de olie zat en door de BP-directie naar Moskou was gestuurd om leiding te geven aan TNK-BP. Lough stelde briefingboeken samen voor Dudley en schreef zijn speeches; hij wist zijn manier van spreken zo goed te vangen dat Dudley zei dat het oplezen voelde alsof hij spontaan stond te praten.